

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΜΦΥΛΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ¹

Ρούλη Λυκογιάννη

Αντικείμενο της διατριβής είναι η μελέτη της πόλης μέσα από δύο οπτικές: την οπτική του φύλου και την οπτική της καθημερινής ζωής. Οι οπτικές αυτές ενισχύουν, αλληλοτροφοδοτούν η μία την άλλη, προσδιορίζοντας το αντικείμενο μελέτης και τα ερευνητικά ερωτήματα, τη μέθοδο και τα μεθοδολογικά εργαλεία που επιλέγονται για την προσέγγισή τους, αλλά και το είδος ανάλυσης και ερμηνείας του υλικού της έρευνας. Και οι δύο προϋποθέτουν μία συγκεκριμένη θεώρηση του αστικού χώρου, η οποία δεν αντιμετωπίζει τον (αστικό) χώρο και τη χωρικότητα ως ενότητες εκ των προτέρων οριοθετημένες ή ως αποκλειστικά υλικοτεχνικές κατασκευές, αλλά ως αναπόσπαστα κομμάτια μιας διαδικασίας συνδιαμόρφωσης μαζί με και μέσα από κοινωνικές πρακτικές.¹

Την ίδια στιγμή, συνδέονται με την πεποίθηση που πηγάζει από τις φεμινιστικές ιδέες και πρακτικές, οι οποίες έδειξαν ότι οι ιεραρχίες φύλου διαπερνούν όλες τις πλευρές της κοινωνικής ζωής, και ότι η διαπίστωση αυτή οδηγεί σε μία διαφορετική κατανόηση της κοινωνικής και πολιτικής ζωής και αναδεικνύει την έμφυλη διάσταση της καθημερινότητας.²

Έτσι, έχοντας ως βασικό στόχο να συμβάλει στην προσπάθεια να διαμορφωθεί μια κατανόηση για την πόλη ως χώρο που «κατοικείται και έχει φύλο» (Simonsen & Vaiou 1996), η διατριβή στοχεύει να διερευνήσει: τους τρόπους με τους οποίους οι έμφυλες σχέσεις και ταυτότητες εγγράφονται στη διαδικασία συγκρότησης του αστικού χώρου και των σημασιοδοτήσεών του, και αντίστροφα, τους τρόπους με τους οποίους η διαδικασία αυτή εμπλέκεται στην κατασκευή των έμφυλων σχέσεων και ταυτοτήτων, καθώς διαμορφώνει τα πλαίσια της καθημερινής ζωής. Για τη διερεύνηση των ερωτημάτων αυτών αναζητά, αφενός, τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες συγκροτούνται, υλικά και συμβολικά, τα πλαίσια της καθημερινής ζω-

2. Μέσα από αυτή την οπτική αναπτύσσονται προσεγγίσεις οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τα ρεύματα του φεμινιστικού λόγου (για την/τις κοινότητες/ες, την/τις ταυτότητα/ες, την εργασία, την επιστήμη κ.λπ.) και/ή τις θεωρητικές επεξεργασίες της έννοιας του φύλου με τις οποίες συνδιαλέγονται κάθε φορά. Τα ζητήματα αυτά εξετάζονται στην πρώτη και την τρίτη ενότητα της διατριβής. Στην πρώτη ενότητα επιχειρείται η ανάδειξη της θεματοποίησης του όρου «φύλο» μέσα από την εξέταση των κοινωνικών και πολιτισμικών μεταμορφώσεων της έννοιας στη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών του 20ού αιώνα (γενεαλογική προσέγγιση). Στην τρίτη ενότητα επιχειρείται μία «επιλεκτική» αναδρομή των ζητημάτων που αναδείχθηκαν μέσα από τις φεμινιστικές προσεγγίσεις της πόλης στην ίδια περίοδο.

* Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας-Χωροταξίας, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ, 2006. Επιβλέπουσα: Ντίνα Βαίου.

1. Το θεωρητικό-ερμηνευτικό πλαίσιο που οδήγησε τον προβληματισμό για την πόλη προς αυτή την κατεύθυνση αναφέρεται και σχολιάζεται στο δεύτερο κεφάλαιο της διατριβής.

ής και, αφετέρου, τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες οι έμφυλες σχέσεις και ταυτότητες κατασκευάζονται και επαναπροσδιορίζονται.

Στα πλαίσια της θεώρησης της πόλης μέσα από την οπτική της καθημερινής ζωής, η διερεύνηση των παραπάνω διαδικασιών ξεκινά από τις ατομικές εμπειρίες και καθημερινές πρακτικές, στοχεύοντας να δείξει πώς αυτές καθορίζονται από τις χωροκοινωνικές σχέσεις, αλλά και πώς αναπαράγουν ή μετασχηματίζουν τις σχέσεις αυτές (βλ. Smith 1987). Η έρευνα ξεκινά από τις εμπειρίες και τις καθημερινές πρακτικές των γυναικών, ακολουθώντας μια μεθοδολογική προσέγγιση που συγκροτείται, μέσα από διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης, από την περιγραφή της ζωής των γυναικών, μέσα από την ποιοτική ανάλυση της ζωής ομάδων γυναικών, έως την ανάπτυξη εννοιολογικών κατηγοριών με τη βοήθεια των οποίων μπορούν να προσεγγιστούν και να ερμηνευτούν η αστική ανάπτυξη και ο ρόλος των γυναικών στη συγκρότηση του αστικού χώρου: την αμειβόμενη εργασία, την απλήρωτη οικιακή εργασία και φροντίδα για την οικογένεια και τον ελεύθερο χρόνο. Προκειμένου να «αναγνωριστούν» τα επίπεδα αυτά και να συγκροτηθεί μία πρώτη προσέγγιση του περιεχομένου και του νοήματος των σχετικών κατηγοριών, επιλέγεται μεθοδολογικά η μελέτη περίπτωσης, εν προκειμένω η περιοχή των Πετραλώνων,³ και, με την έρευνα να προσανατολίζεται προς την κατεύθυνση της ποιοτικής ανάλυσης, επιχειρείται η διερεύνηση των συνθηκών κάτω από τις οποίες διαδραματίστηκαν τα γεγονότα και οι πρακτι-

κές που συναρτώνται με τη διαδικασία συγκρότησης της περιοχής.⁴

Ένα σημαντικό κομμάτι του εμπειρικού υλικού της έρευνας συγκροτήθηκε μέσα από αφηγήσεις ζωής γυναικών διαφορετικών ηλικιών, κοινωνικών τάξεων, μορφωτικού επιπέδου και οικογενειακής κατάστασης που μένουν στην περιοχή. Η επιλογή των αφηγήσεων ζωής των γυναικών ως μεθοδολογικού εργαλείου συνδέεται άμεσα με το στόχο να προσεγγιστούν οι εμπειρίες, οι στρατηγικές, οι καθημερινές πρακτικές και τα νοήματα των γυναικών της γειτονιάς των Πετραλώνων και να μελετηθούν ως σημαντικά επίπεδα στη διαδικασία συγκρότησης της καθημερινής ζωής στην περιοχή και την πόλη και, συνεπώς, στη διαδικασία συγκρότησης της περιοχής και της πόλης.

Μέσα από τις αφηγήσεις ζωής επιχειρήθηκε η σύνδεση της ανάλυσης των ιστορικών αλλαγών που καθορίζουν τα πλαίσια της κοινωνικής ζωής με τη διαμόρφωση των ατομικών πεπρωμένων. Αυτός είναι ένας προνομιακός τρόπος για να κατανοηθεί το αλληλένδετο και η διαπλοκή του ατομικού με το κοινωνικό, δηλαδή των ατομικών πρακτικών με τους όρους που τις καθορίζουν. Αντλώντας από τις ιδέες του Lefebvre (1977, 1990, 1991), η μέθοδος αυτή συνδέεται άμεσα με τη θεώρηση της καθημερινής ζωής ως πεδίου αλληλεπίδρασης μεταξύ του μοναδικού και του γενικού, μεταξύ των ιδιαίτερων σχέσεων με τις οποίες οι άνθρωποι εμπλέκονται κατά τη διάρκεια της ζωής τους και των κοινωνικών συνθηκών και σχέσεων που επικρατούν στη γενιά και τον τόπο

τους, και οι οποίες δεν είναι ανεξάρτητες από τις κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις που κυριαρχούν σε ευρύτερη γεωγραφική κλίμακα (εθνική και παγκόσμια) (Simonsen & Vaiou 1996, Βαϊού 2000, Vaiou & Lykogianni 2006). Εδώ, το κεντρικό περιεχόμενο της έννοιας παραπέμπει στην ένωση του κόσμου ενός ατόμου που ενεργεί (με όρους συναίνεσης ή αντίστασης) μέσα σε μια ολότητα εμπειριών και πρακτικών, μέσα σε ένα πλήθος σφαιρών και διασταυρούμενων χωρικών κλιμάκων, από το σώμα έως τον παγκόσμιο χώρο. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, οι πρακτικές και τα νοήματα των γυναικών, όπως και των ανδρών, παράγονται και καθορίζονται από την «αέναη διαπλοκή της ατομικής με την συλλογική Ιστορία» (Μαυρίδης 2004).

Για την προσέγγιση των ευρύτερης κλίμακας διαδικασιών, των ιστορικών αλλαγών και συγκυριών που συνδέονται με την ανάπτυξη της Αθήνας και συνεπώς και της περιοχής, αλλά με τις εξελίξεις που συμβαίνουν σε ευρύτερα γεωγραφικά πλαίσια, αντλούνται πληροφορίες από σχετική βιβλιογραφία και υπάρχουσες μελέτες και έρευνες. Έτσι, διερευνούνται οι αλλαγές στην αστική αγορά εργασίας και οι μεταβαλλόμενες πολιτικές του κράτους σε ό,τι αφορά στη ρύθμιση του χώρου, την παροχή κοινωνικών υποδομών, υπηρεσιών και εξυπηρέτησεων. Τα ζητήματα αυτά αποτελούν σημαντικές συνιστώσες στη συγκρότηση της περιοχής μελέτης (όπως άλλωστε και της ίδιας της πόλης) και συνδέονται με ένα σύνολο σφαιρών μέσα από τις οποίες οι έμφυλες σχέσεις και ταυτότητες όχι απλά αντανακλώνονται, αλλά (ανα)παράγονται, αμφισβητούνται και επανακαθορίζονται. Γιατί διαμορφώνουν τους όρους με τους οποίους οι (συ-

3. Η συνοικία των Πετραλώνων επιλέχθηκε ως παράδειγμα κατάλληλο για την εξασφάλιση επαρκούς εμπειρικού υλικού για τον έλεγχο των υποθέσεων της έρευνας.

4. Η προσέγγιση των ερωτημάτων της διατριβής μέσα από τη μελέτη της περιοχής των Πετραλώνων παρουσιάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο, όπου περιγράφονται αναλυτικά και η μέθοδος και οι τεχνικές της έρευνας.

γκεκριμένες) γυναίκες εμπλέκονται σε οικογενειακές διευθετήσεις και καταμερισμούς εργασίας και εξουσίας, αποκτούν ή αποκλείονται από την πρόσβαση στην αμειβόμενη εργασία, τον ελεύθερο χρόνο, την κατοικία, τις δημόσιες εξυπηρετήσεις και τις υπηρεσίες που παρέχονται από το κράτος ή αυτές που εξασφαλίζονται από τον ιδιωτικό τομέα (Vaiou 1990).

Αν και το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώνεται κυρίως στη διερεύνηση των πρόσφατων διαδικασιών συγκρότησης των Πετρωλών, δηλαδή από τη μεταπολίτευση και μετά (η οποία, όπως γνωρίζουμε, είναι μία περίοδος σημαντικών κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών για την Ελλάδα), προκειμένου να εξασφαλιστεί μια βαθύτερη κατανόηση των διαδικασιών που συναρτώνται με τη συγκρότηση της περιοχής μελέτης (και της πόλης), εξετάστηκαν και προηγούμενες περίοδοι, όπως η περίοδος του μεσοπολέμου (στη διάρκεια της οποίας αυξάνεται δραματικά το στεγαστικό πρόβλημα και διογκώνεται η κερδοσκοπική εκμετάλλευση της γης) και η περίοδος μετά τον εμφύλιο (η οποία χαρακτηρίζεται από την εντατικοποίηση της οικιστικής ανάπτυξης των ελληνικών πόλεων). Τα στοιχεία που αφορούν στις τοπικές συνθήκες ζωής τις περιόδους αυτές αντλούνται κυρίως από συνεντεύξεις με παλιούς κατοίκους της και με ομάδες και μέλη τοπικών συλλόγων («προνομιακοί πληροφορητές»). Οι συνεντεύξεις με τα άτομα αυτά, όπως και οι βιογραφικές συνεντεύξεις με τις γυναίκες της περιοχής παρέχουν ένα πλούσιο υλικό που περιλαμβάνει θραύσματα ιστοριών ζωής των κατοίκων και εκδοχές της τοπικής ιστορίας. Εκτός από τις συνεντεύξεις χρησιμοποιούνται επικουρικά και άλλες τεχνικές, όπως

συμμετοχική παρατήρηση και έρευνα σε δημοσίευτες πηγές και αρχεία.

Από το σύνολο των αφηγήσεων ζωής των γυναικών αναδεικνύεται ότι, παρά τις διαφορές τους, αυτό που έχουν κοινό είναι η πολλαπλότητα των καθημερινών τους δραστηριοτήτων και οι τρόποι με τους οποίους καταφέρνουν να συνδυάσουν τις δραστηριότητες αυτές. Τα πρότυπα της καθημερινής τους ζωής ενέχουν διαδικασίες και σχέσεις που δεν μπορούν να ενταχθούν στις δυαδικές κατηγοριοποιήσεις που διαπερνούν τις καθιερωμένες προσεγγίσεις της πόλης κατηγοριοποιήσεις, όπως τόπος απασχόλησης/σπίτι, χρόνος απασχόλησης/ελεύθερος χρόνος, δημόσιο/ιδιωτικό. Οι κατηγορίες «αμειβόμενη εργασία», «οικογένεια» και «ελεύθερος χρόνος» αποτελούν χωροκοινωνικές σφαίρες, που, στην καθημερινή ζωή των γυναικών, αλληλοδιαπλέκονται και επηρεάζουν άμεσα η μία την άλλη, διαμορφώνοντας εμπειρίες και πρακτικές που συνδέονται με τις διαδικασίες συγκρότησης της πόλης. Ωστόσο εξετάστηκαν χωριστά προκειμένου να αναδειχθούν οι αντικρουόμενες πραγματικότητες των γυναικών και οι τρόποι με τους οποίους οι γυναίκες αγωνίζονται να επανακαθορίσουν τις σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας σε κάθε μία από αυτές.

Γίνεται επίσης φανερό ότι οι γυναίκες δεν είναι παθητικά θύματα, αλλά άτομα που αγωνίζονται να τα βγάλουν πέρα με τους περιορισμούς της καθημερινής ζωής και, ταυτόχρονα, να τους αλλάξουν. Προσπαθώντας να συνδυάσουν στο χώρο και το χρόνο δραστηριότητες που αφορούν στο σύνολο των σφαιρών της κοινωνικής ζωής, συγκροτούν στρατηγικές που όχι μόνο καθορίζονται από την πόλη, αλλά αποτελούν

ταυτόχρονα σημαντική συνιστώσα της ανάπτυξής της (Βαίου 2000).⁵ Οι στρατηγικές αυτές είναι έμφυλα, γεωγραφικά και ιστορικά προσδιορισμένες, καθώς συσχετίζονται με τις έμφυλες θεσμικές πρακτικές και την έμφυλη συγκρότηση μιας συγκεκριμένης, χωροχρονικά και πολιτισμικά, δομημένης κοινωνίας. Ορισμένες στρατηγικές παραμένουν σταθερές, ακόμη και όταν μεταβάλλονται οι «αντικειμενικές» συνθήκες της ύπαρξής τους, ενώ άλλες μετασχηματίζονται ή αντικαθίστανται από καινούργιες. Οι τελευταίες διαμορφώνονται σε σχέση με τις αλλαγές που συντελούνται σε ευρύτερη γεωγραφική κλίμακα, όπως αυτές που είναι άμεσα συσχετισμένες με την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας, την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και με τις διαδικασίες ανασυγκρότησης του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου. Οι αλλαγές αυτές συμβάλλουν ταυτόχρονα στην αμφισβήτηση ή την αναπαραγωγή των τοπικών συστημάτων κουλτούρας, και στον επανακαθορισμό ή τη διατήρηση συγκεκριμένων θεσμικών πρακτικών που συνδέονται άμεσα με τη διαδικασία συγκρότησης της πόλης.

Στα πλαίσια αυτά η γειτονιά των Πετρωλών, όπως και κάθε γειτονιά, δεν θεωρείται ως «οριοθετημένος χώρος» μέσα στο πλαίσιο των υπερτοπικών δικτύων, αλλά ως «τόπος», ως μία χωροκοινωνική κλίμακα η οποία συγκροτείται διαρκώς μέσα από τη διαπλοκή διαφορετικών προσωπικών νοημάτων και πρακτικών που αλληλοδιαπλέκονται με ευρύτερης κλίμακας «θεσμικές»

5. Τα ευρήματα της έρευνας και οι τρόποι που προσεγγίζουν τα ερωτήματα της διατριβής παρουσιάζονται στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο, όπου επιχειρείται και η επαναξιολόγηση βασικών μεθοδολογικών επιλογών και της σχέσης του εμπειρικού υλικού με τη θεωρία.

πρακτικές με τις οποίες οι άνθρωποι εμπλέκονται στις καθημερινές τους ρουτίνες. Οι πρακτικές των μελών της διαμορφώνονται και αποτελούν τμήμα των κοινωνικών σχέσεων που εκτείνονται από το τοπικό έως το παγκόσμιο και επηρεάζονται από προηγούμενες μορφές οργάνωσης του χώρου. Οι τελευταίες καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το είδος των δραστηριοτήτων που μπορούν ή δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν και τους όρους κάτω από τους οποίους διαφορετικά άτομα και ομάδες έχουν πρόσβαση στις δραστηριότητες αυτές (Massey 1998).

Το να ξεκινάς την ανάλυση από τις καθημερινές πρακτικές των γυναικών είναι ζήτημα συνειδητής-πολιτικής επιλογής, η οποία έχει ως προτεραιότητα να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν οι εμπειρίες των γυναικών στη διαδικασία συγκρότησης της πόλης και να κατανοηθεί η πόλη μέσα από την οπτική των εμπειριών των γυναικών. Για το λόγο αυτόν είναι απαραίτητο να δούμε την κοινωνική ζωή από την οπτική εκείνων των δραστηριοτήτων, οι οποίες κοινωνικά αποδίδονται στις γυναίκες και αντιμετωπίζονται ως φυσικές και δεδομένες και άνευ ουσίας, παρά ως σημαντικές ανθρώπινες δραστηριότητες (Harding 1991). Οι δραστηριότητες αυτές είναι απαραίτητες για την πραγμάτωση της καθημερινής ζωής στο σύνολό της. Ταυτόχρονα, μέσα από τη διαπλοκή τους με άλλες, οδηγούν σε μία ποικιλία συγκρουόμενων πρακτικών και σχέσεων, οι εμπειρίες των οποίων συγκροτούν συγχρονικά και διαχρονικά την πόλη και ταυτόχρονα καθορίζονται από αυτή. Οι ευρύτερης κλίμακας διαδικασίες είναι βέβαια πολύ σημαντικές στη διαδικασία συγκρότησης της πόλης και για το λόγο αυτό περιλαμβάνονται στην ανάλυση, σε μια προ-

σπάθεια να εξεταστεί η σχέση τους με αυτό που αναδείχθηκε κοινό στο «μικρό» και επαναλαμβανόμενο, στις καθημερινές εμπειρίες και πρακτικές των γυναικών, στους τρόπους που αγωνίζονται να τα βγάλουν πέρα με την καθημερινή ζωή και να την αλλάξουν. Οι αλλαγές που συντελούνται στο μικροσκοπικό επίπεδο στον καθημερινό αγώνα των γυναικών να ισορροπήσουν μεταξύ εμπειριών και νοημάτων με τους δικούς τους όρους δεν είναι ανεξάρτητες από τις αλλαγές που δημιουργούνται στο μακροσκοπικό επίπεδο. Η μετακίνηση από το ένα επίπεδο στο άλλο γίνεται μέσα από έννοιες και κατηγορίες που συνδέονται με την έρευνα και τους στόχους της και που επιτρέπουν την κατανόηση της συνάρθρωσης και της αλληλεπίδρασης των δύο επιπέδων. Αυτές οι «μεσολαβητικές» έννοιες και κατηγορίες διατυπώνονται βάσει των αναλυτικών κατηγοριών που παράγουν από τις αφηγήσεις ζωής των γυναικών. Συμβάλλουν, έτσι, στην κατανόηση της δυναμικής διαδικασίας μέσα από την οποία συγκροτείται η πόλη και του ρόλου των γυναικών στη διαδικασία αυτή.

Έτσι, επιχειρώντας να συμβάλει στην προσπάθεια να αναδειχθεί η ιδέα ότι το φύλο και η πόλη συγκροτούνται αμοιβαία, η διατριβή αμφισβητεί τις «αντικειμενικές», «οικουμενικές» και «ουδέτερες φύλου» προσεγγίσεις της πόλης, οι οποίες εστιάζουν αποκλειστικά στις «δημόσιες» πλευρές της συγκρότησης της πόλης και αγνοούν το φύλο και την κοινωνική πρακτική των πολιτών και τη σημασία τους για τη συγκρότηση και την ερμηνεία της πόλης. Την ίδια στιγμή, αποδέχεται τη δική της «τοποθέτηση» και μερικότητα και, εστιάζοντας σε δραστηριότητες που μένουν στη σκιά των κυρίαρχων θεωρητικών μοντέλων, αποκαλύπτει

άλλες πλευρές της αστικής και κοινωνικής συγκρότησης και αλλαγής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Βαίου, Ντ. (2000), «Πόλη και πολίτες. Η καθημερινή ζωή και το δικαίωμα στην πόλη», στο Μοδινός, Μ., Ευθυμίουπουλος, Η. (επιμ.), *Βιώσιμη πόλη*, Αθήνα: Στοχαστής / ΔΙΠΕ.
- Harding S. (1991), *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, London: Open University Press.
- Lefebvre, H. (1977), *Το δικαίωμα στην πόλη*, Αθήνα: Παπαζήσης (α' έκδ. στα γαλλικά 1968).
- Lefebvre, H. (1990), *Everyday Life in the Modern World*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers (α' έκδ. στα γαλλικά 1968).
- Lefebvre, H. (1991), *Critique of Everyday Life*, London / New York: Verso (α' έκδ. στα γαλλικά 1947).
- Massey, D. (1998), *Space, Place and Gender*, Oxford: Polity Press / Blackwell (α' έκδ. 1994).
- Massey, D. (2001), *Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας*, Αθήνα: ΕΜΠ / Παπασωτηρίου.
- Μαυρίδης, Η. (2004), «Η έννοια της καθημερινότητας στην κοινωνική θεωρία», *Επιθεώρηση των Κοινωνικών Ερευνών*, 114: 27-59.
- Μαυρίδου, Μ. (1987), *Η συγκυριακή ανάπτυξη μιας περιφερειακής συνοικίας: Νέα Λιόσια. Πολεοδομικές και κοινωνικές επιπτώσεις από τη διαμόρφωση αστικής γαιοπροσόδου μέσω της αυθαίρετης εκτός σχεδίου δόμησης*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ.
- Simonsen, K., Vaiou, D. (1996), «Women's Lives and the Making of the City: Experiences from "North" and "South" of Europe», *International Journal of Urban and Regional Research*, 20(3): 446-465.
- Smith, D. (1987), *The Every Day World as Problematic*, Milton Keynes: Open University Press.
- Vaiou, D. (1990), *Gender Relations in Urban Development. An Alternative Framework of Analysis of Athens, Greece*, διδακτορική διατριβή, University College, London.
- Vaiou, D., Lykogianni, R. (2006), «Women, Neighbourhood and Everyday Life», *Urban Studies*, 43(4): 731-743.